

İnstitutlar və iqtisadi artım: qlobal faktlar

Elman Rüstəmov

Xülasə

Məqalədə iqtisadi artım və institutlar arasında nəzəri və empirik əlaqə araşdırılmışdır. Nəzəri baxımdan institutların iqtisadi artıma təsiri iki istiqamət üzrə təhlil edilmişdir. Formal institutlar, yəni cəmiyyət üzvlərinin qarşılıqlı əlaqələrini tənzimləyən yazılı və leqal qaydalar iqtisadi agentlərin investisiya maraqlarını dəstəkləyir və bu yolla iqtisadi artıma müsbət təsir edir. Lakin, cəmiyyət üzvləri arasında olan inam, etimad və tolerantlıq kimi qeyri-formal institutlar həm formal institutların tətbiqini asanlaşdırır, həm də tranzaksiya xərclərini azaltmış olur.

Empirik tədqiqatlar da institutların iqtisadi artıma təsirini sübut edir. Məqalədə həm formal, həm də qeyri-formal institutların iqtisadi artıma təsiri ilə bağlı empirik araşdırmaların nəticələri təhlil edilmişdir. Bundan əlavə, dünya ölkələri üzrə iqtisadi artım və institutların keyfiyyəti arasındakı əlaqəni ölçmək üçün müxtəlif göstəricilər vasitəsilə korrelyasiyalara baxılmışdır.

Abstract

The paper investigates the theoretical and empirical relationship between economic growth and institutions. Two aspects of institutional impact on the economic growth were analyzed. Formal institutions comprising written and legal rules which govern the interaction among society members creates incentives of economic agents to invest thus influencing economic growth positively. However, informal institutions such as trust and tolerance facilitate the implementation of formal institutions and reduce transaction costs as well.

Empirical evidence also supports the positive relationship between economic growth and institutions. The paper analyses the empirical research on the relationship between economic growth and both formal and informal institutions. Moreover using cross country correlations the paper reviews the relationships between economic growth and different measures of institutional quality.

Açar sözlər: iqtisadi artım, institutlar, formal institutlar, sosial kapital

Key words: economic growth, institutions, formal institutions, social capital

Mündəricat

Giriş	11
1. İnstitutların iqtisadi artımda rolu: nəzəri yanaşmalar	12
1.1. <i>Formal institutların iqtisadi artımda rolu</i>	12
1.2. <i>Qeyri-formal institutların iqtisadi artımda rolu</i>	13
2. İnstitutların ölçülməsi və empirik müşahidələr	15
3. Nəticə	17
Ədəbiyyat	17

Giriş

Ölkələr arasında gəlir fərqləri və onun yaranma səbəblərinin müəyyən edilməsi bu gün də öz aktuallığını saxlamaqdadır. Məlum olduğu kimi, ənənəvi neoklassik iqtisadi artım modelində ölkələr arasında gəlir fərqi ya yığıcı səviyyəsi (Solou), ya da ümumi faktor məhsuldarlığı kimi ekzogen parametrlərə görə yaranır. Endogen artım modelinə görə isə ölkələr üzrə gəlir fərqi innovasiyaya ayrılan resurslardan və inkişaf strategiyasından asılıdır (Romer 1990). Lakin, innovasiyaya ayrılan vəsaitin həcmindəki fərqi özünü də fundamental sual kimi daima tədqiqatçıları düşündürmüşdür. Nort və Tomas (1973) belə hesab edirlər ki: “innovasiya, təhsil, kapital akkumulyasiyası və s. amillər iqtisadi artımın səbəbi yox, elə özüdür”.

Müasir institusional iqtisadçılar hesab edirlər ki, eyni nəzəri məzmunu malik iqtisadi siyasətlərin verdiyi müxtəlif nəticələr hər bir ölkənin tarixi-mədəni xüsusiyyətlərindən, o cümlədən ənənələrindən asılıdır. Bu xüsusiyyətlər məşhur iqtisadçı Anqus Medisson tərəfindən mükəmməl şəkildə izah olunur. O, coxsaylı ölkələrin yüzilliklər ərzində keçdikləri inkişaf yollarını öyrənərkən belə qənaətə gəlir ki, məhz iqtisadi institutlar inkişafın dinamikasını və trayektoriyasını təyin edən fundamental amildir.

Məsələn, 1950-2006-cı illərdə Afrika ölkələri orta hesabla adambaşına milli gəliri cəmi 2 dəfə artırma bilmişdilsə, Çin 13.5 dəfəlik artıma nail olmuşdur. Halbuki, başlanğıcda sonuncunun gəlir səviyyəsi birincidən aşağı idi. Ümumiyyətlə, 1960-cı ildən sonra 101 ölkədən cəmi 13-ü orta gəlir qrupundan yuxarı gəlir qrupuna keçməyə nail olmuşdur. İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının tədqiqatlarına görə son 2 dekadada 26 orta gəlirli ölkədən yalnız 12-si yüksək gəlir qrupuna keçmişdir.

Asiya İnkişaf Bankının (AİB) son araşdırmalarına görə hazırda dünyada 52 orta gəlir qrupunda olan ölkənin 35-i “orta gəlir tələsi”ndədir. Tələdə olmayan 17 ölkənin 9-u yuxarı orta gəlir qrupunda, 8-i isə aşağı orta gəlir qrupunda yer almışdır. 1950-ci ildən sonra orta gəlir qrupundan yuxarı gəlir qrupuna keçən ölkələr arasında adambaşına milli gəlirin ən yüksək illik artımı Cənubi Koreyada (6.5%), ən aşağı artım isə Argentinada (1.2%) qeydə alınmışdır. Nəticədə gəlir qrupları üzrə keçid üçün Cənubi Koreyaya 7 il, Argentinaya isə 40 il tələb olunmuşdur. AİB-ə görə orta gəlir tələsindən qurtulmaq üçün adambaşına milli məhsulun illik artımı 3.5%-dən yuxarı olmalıdır.

İqtisadi institutların keyfiyyəti və dəyişən şəraitə adaptivliyi iqtisadi artım dinamikasında olan fərqləri izah edən başlıca amillərdən biridir. Bununla belə, Anqus Medisson hesab edir ki, ən məhdud institusional mühitdə belə dinamik artım və inkişaf mümkündür. Qeyd edək ki, tarixdə aşağı gəlirli qrupdan orta gəlirli qrupa adlanmış ilk ölkə Hollandiyadır – keçid üçün bu ölkəyə 255 il vaxt sərf olunmuşdur (1700-1955). Yuxarı gəlirli ölkə qrupuna keçid üçün isə bu dövlətə cəmi 15 il vaxt lazım olmuşdur (1970).

Dünya praktikasında “inkişafsız iqtisadi artım” hallarına da rast gəlinmişdir. Son illər qeyd olunan kontekstdə inkişaf trayektoriyalarının izahı və inkişaf mərhələləri arasında keçidin orqanik analizi istiqamətində yeni konseptual baxışlar formalaşmaqdadır. Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadi sistemlər arasında radikal deyil, kreativ təkamül keçidi daha çox uğur gətirir. Bazar institutlarının transformasiyası o zaman uğurlu olur ki, institusional islahatlara tələb mikro səviyyədə yaranır və bu tələbə uyğun olaraq makro səviyyədə strateji qərarlar qəbul edilir.

Orta gəlir qrupundan yuxarı gəlir qrupuna keçən ölkələrin inkişafında açıq və liberal iqtisadiyyat, əlverişli investisiya mühiti, habelə makroiqtisadi sabitlik strateji rol oynamışdır. Qanunun aliliyi, dövlət idarəetməsinin keyfiyyəti, insan kapitalı və keyfiyyətli institutlar inkişaf şəratini təyin edən əsas

determinantlar olmuşdur. Bu mənada dünya təcrübəsində *ortodoks* və *Cənubi Şərqi Asiya reseptləri* kimi iqtisadi islahat çərçivələri tədqiqatçılar üçün çox maraqlı mövzulardır.

Ortodoks inkişaf resepti institutların olduğu kimi “köçürülməsi” yanaşmasıdır. Bu resepti tətbiq edən Latın Amerikasına ölkələri 70-ci illərin sonu və 80-ci illərin əvvəllərində iqtisadi artıma nail olsalar da, 80-ci illərin ortasından başlayaraq “itirilmiş dekada”ya daxil oldular. Bu uğursuzluğun səbəbləri ondan ibarət idi ki, islahatlar ölkənin sosial-mədəni kapitalını nəzərə almırdı, “quru qaydalar”ın diskret yanaşmalar üzərində həddən artıq dominantlığı mövcud idi. Şərqi Asiya resepti isə yerli şəraitə uyğun institusional dizaynın yaradılması və həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Bir çox tədqiqatçılar Cənubi-Şərqi Asiyada əldə olunmuş iqtisadi uğurların əsasında məhz bu amilin dayandığını göstərirlər.

Məqalədə institutlar və iqtisadi artım arasında əlaqəyə dair nəzəri yanaşmalar təhlil ediləcək, sonda isə əsas nəticələr veriləcəkdir.

1. İnstitutların iqtisadi artımda rolu: nəzəri yanaşmalar

İqtisadi inkişafın fundamental amillərindən olan institutlar dövlət, bazar və cəmiyyət münasibətlərində “oyun” qaydalarını ifadə edir. Eyni zamanda bu qaydalar iqtisadiyyatda “inam”ı formalaşdırır. “Keyfiyyətli” institutlar i) cəmiyyətin bütün üzvlərinin iqtisadi imkanlardan bərabər faydalanmasını təmin edir; ii) resursların ədalətli bölgüsünə imkan verir və iii) iqtisadi agentlərin hüquqlarını qoruyur.

İqtisadi ədəbiyyatda institutlar a) formallıq dərəcəsinə görə b) ierarxik quruluş və c) sferalar üzrə müxtəlif qruplara bölünürlər. D.Norta görə institutlar yazılı qaydada olan formal və cəmiyyətin tarixi, etnik, coğrafi, mədəni xüsusiyyətlərinin formalaşdırdığı qeyri - formal institutlardan ibarətdir.

Uilliamson institutları ierarxik quruluş üzrə təsnifləşdirmişdir. Belə ki, bu yanaşmaya görə sosial struktur və tarixi ənənələr əsasında yaranan qeyri-formal institutlar cəmiyyətin ierarxik strukturunun bazisini təşkil edir. Bundan sonrakı mərhələdə dayanan institutlar isə oyun qaydalarını müəyyən edir və oyunun gedişini tənzimləyir. Buraya mülkiyyət hüquqlarının qorunması, məhkəmə sistemi, biznes mühit, həmçinin özəl sektorun inkişafını təmin edən institutlar aiddir.

Boules (1998), Bek (2000) kimi iqtisadçılar isə institutların sferalar üzrə bölgüsünü (iqtisadi, siyasi, qanunvericilik və sosial) təklif edirlər.

Bütövlükdə isə, aparılmış tədqiqatları ümumiləşdirməklə belə qənaətə gəlmək olar ki, institutların hansı struktur üzrə qruplaşdırılmasından asılı olmayaraq onları D.Nortun təklif etdiyi kimi iki böyük hissədə qruplaşdırmaq olar: formal və qeyri-formal institutlar.

1.1. Formal institutların iqtisadi artımda rolu

Formal institutlar insanlar arasında qarşılıqlı əlaqələrin çərçivəsini müəyyən edir. İnstitutlar iqtisadi agentlərin maraqlarına və qərarlarına təsir etdiyindən iqtisadi inkişaf baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, mülkiyyət hüquqlarının zəif qorunması iqtisadi agentlərin fiziki və ya insan kapitalına investisiya qoymaq stimulunu azaldır. Lakin, formal institutlar yalnız iqtisadi agentlərin maraqlarını formalaşdırmır. Onlar eyni zamanda iqtisadiyyatda yaradılan dəyərin gələcək dövr üçün bölgüsünü də müəyyən edir.

Konstitusiya və qanunun aliliyi iqtisadi inkişafın dayanıqlığını dəstəkləyir. Güclü formal institutlar eyni zamanda renta axtarışını əhəmiyyətli azaldır və nəticədə vəsaitlərin effektiv istifadəsinə şərait yaranır (Hall, Jones 1990). Institutların zəif olduğu ölkələr iqtisadi artım tempinin aşağı və əhəmiyyətli volatil olması kimi xüsusiyyətlərə malikdir (Johnson, Robinson and Thaicharoen, 2003).

Ümumilikdə, bazar iqtisadiyyatının effektiv fəaliyyəti üçün aşağıdakı institutların effektiv fəaliyyəti vacibdir:

- Bazarları və rəqabət şəraitini tənzimləyən institutlar;
- Mülkiyyət hüquqlarını qoruyan institutlar və ədalətli məhkəmə sistemi;
- Makroiqtisadi sabitliyi təmin edən institutlar;
- Vətəndaş cəmiyyəti institutları və ictimai hesabatlıq.

D.Rodrik formal institutları 4 qrupa bölür: bazar yaradan, bazar tənzimləyən, bazar sabitləşdirən, bazar legitimləşdirən.

Bazarların formalaşmasını və sağlam fəaliyyətini təmin edən institutlar. Effektiv siyasi güc, müstəqil məhkəmə sistemi və s. belə institutlara aiddir;

Bazarların uğursuzluqlarını tənzimləyən institutlar. Məsələn, telekommunikasiya, nəqliyyat, su və meşə resurslarını, maliyyə xidmətlərini tənzimləyən agentliklər buraya daxildir;

Makroiqtisadi və maliyyə sabitliyini təmin edən institutlar. Mərkəzi banklar və fiskal orqanlar aşağı inflyasiya və büdcə dayanıqlığı vasitəsilə bazarın sabitləşməsi təmin edirlər;

Bazarı legitimləşdirən institutlar. Bu institutlar bazar subyektlərini neqativ şoklardan və mənfi bazar effektlərindən qorumağa imkan verir. Belə institutlara pensiya sistemləri, işsizlikdən müdafiə və digər sosial fondlar aiddir.

1.2. Qeyri-formal institutların iqtisadi artımda rolu

Formal institutların formalaşmadığı və ya tam fəaliyyət göstərmədiyi şəraitdə qeyri-formal institutların iqtisadi artıma təsiri artır. Bu institutlar ölkənin dini, etnik mənşəyindən irəli gələn mədəniyyət, inam, sədaqətliklik, elmə meyillilik, sağlamlıq və s. kimi amilləri özündə ehtiva edir. Qeyri-formal institutlara cəmiyyətdə fərdlərin fəaliyyəti və imkanları ilə təyin olunan sosial normalar daxildir (Williamson 2010). Belə sosial normalar ölkənin inkişafını sürətləndirə və ya zəiflədə bilər.

Əksər iqtisadi ədəbiyyatlarda qeyri-formal institutlar sosial kapital kimi də xarakterizə olunur. Sosial kapital cəmiyyətin inam, sosial norma və şəbəkələr kimi xüsusiyyətlərini əks etdirir və cəmiyyətin effektivliyinə təsir edir (Putnam, Leonardi, Nanetti 1993). Sosial kapitalın aşağıdakı ümumi elementləri göstərilir (Durlauf, Fafchamps, 2005):

Sosial kapital qrup üzvləri üçün pozitiv xarici effektlər yaradır;

Bu pozitiv xarici effektlər inam, ümumi normalar və dəyərlər hesabına yaranır.

Məlumdur ki, qrup yaratmaq bacarığı ideyalar ətrafında birləşmək marağı, qarşılıqlı etibar və inam hesabına genişlənə bilər. Formal institutların məhdud olduğu cəmiyyətlərdə oxşar ictimai maraqlar ətrafında qeyri-formal institutlaşma iqtisadi artım və idarəetmənin səmərəliliyinə müsbət təsir göstərir.

Eyni zamanda sosial kapital şərti olaraq insanları bir-birinə bağlayan elementə və insanlar arasında körpü yaradan elementə bölünür (Woolcock 2000). Birinci tip sosial kapitalla qrupun mənfəətini cəmiyyətin zərəri hesabına artıranlar aiddir və bu tip qrupları Olson (1982) “maraq” qrupları adlandırır.

İkinci tip sosial kapitala isə cəmiyyətin ümumi rifahının artırılması ilə nəticələnən və insanlar arasında əməkdaşlığı təşviq edən norma və dəyərlər aiddir. Bu baxımdan iqtisadi artıma pozitiv təsiri baxımından sosial kapital dedikdə bu məqalədə məhz insanlar arasında “körpü” yaranan dəyərlər nəzərdə tutulacaqdır.

Sosial kapitalın formalaşması haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Müəlliflərdən biri (Coleman, 1988) hesab edir ki, sosial kapital formalarının əksəriyyəti kiminsə iradəsindən asılı olmadan yaranır və ya dağılır. Belə sosial kapital tipində “yaxşılığın qarşılığı” gözlənilmir, münasibətlər ortaq dəyər və etibara əsaslanır. Onun fikrincə, inam hissini dərin olduğu qrup digərindən çox uğura imza atır. O, klassik iqtisadi nəzəriyyədəki “görünməz əl” prinsipi ilə sosial kapitalı eyniləşdirir. Digər tədqiqatçılar qrupu isə hesab edir ki, sosial kapitalın yaranmasında dövlətin də müəyyən öhdəlikləri olmalıdır. Fukuyama (2005) dövlətin əsas alətinin təhsil olduğunu vurğulayır. Onun fikrincə, təhsilin inkişafı həm insan kapitalının, həm sosial kapitalın və ümumilikdə, bütün etik dəyərlərin inkişafının açarıdır.

Sosial kapital adətən aşağıdakılar əsasında qiymətləndirilir:

- Formal və qeyri-formal strukturlara üzvlük. Belə strukturlara üzvlük zəruri partnyorların axtarılmasını xeyli asanlaşdırır (Durlauf, Ferchamps, 2005). Putnam (1993) qeyd edir ki, İtaliyada yerli idarəetmə orqanlarına muxtariyyət verilməsi nəticəsində ölkənin şimal və cənubi əyalətləri fərqli inkişaf səviyyələrinə malik olmuşdur. Lakin, şimali İtaliya daha çox sosial kapitala malik idi. Belə ki, müxəlif formal və qeyri-formal qruplara və klublara üzvlük orada daha geniş yayılmışdı;
- İnam sosial kapitalın digər elementi kimi inkişaf baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Arrou (1974) qeyd edir ki, iqtisadi agentlər arasında minimal inam səviyyəsi olmasa, heç bir iqtisadi tranzaksiya baş verməz. İnam tranzaksiya xərclərini (kontraktın yerinə yetirilməsinə monitoring, cəzalandırma ilə bağlı xərclər) azaldaraq iqtisadi əməliyyatları asanlaşdırır;
- Tolerantlıq (ətrafdakılara hörmət) dövlət institutlarının effektivliyini artırmaqla iqtisadi inkişafa müsbət təsir edir. Belə ki, tolerantlığın yüksək olması: i) qanunlara riayət olunma səviyyəsini artırır; ii) renta əldə etmək meylini azaldır; iii) əhalinin iqtisadi artımda iştirak səviyyəsi artır (Tabellini, 2008).

Sosial kapital digər kapital növləri kimi uzunmüddətli aktivlərə malikdir. O, informasiya axınlarına çıxışın artması, həmrəylik, kollektiv daxili əlaqələrin gücləndirilməsi vasitəsilə faydalılığını artırır. Sosial kapital tətbiq oluna biləndir (Coleman, 1988) və müxtəlif məqsədlər üçün istifadə oluna bilər. Məsələn, dostluq münasibətləri informasiya axını və məsləhətlər formasında müşahidə olunur. Bəzi hallarda sosial kapital hesabına fərdlər və ya qruplar arasında maliyyə problemləri həll olunur, yaxud tranzaksiya xərcləri azalmaqla iqtisadi səmərəlilik artırıla bilər (Lazerson, 1995).

Qeyd edək ki, fiziki və insan kapitalı kimi, amma, maliyyə kapitalının əksinə olaraq sosial kapitalın dəstəyə ehtiyacı var. Sosial əlaqələr mütəmadi yenilənməlidir ki, effektivliyini itirilməsin. Lakin, bu yenilənmə fiziki kapitaldakı amortizasiya formasında deyil, insan kapitalındakı biliyin daim artırılmasına oxşar meyarlarla həyata keçirilməlidir. Sosial kapital ictimai məhsuldur, kimlərsə ayrılıqda ondan faydalanmamalıdır (Coleman, 1988).

Təcrübə göstərir ki, sosial kapitalın yaranması kimi onun dağılıb itməsi də çox uzun zaman tələb edir. İkinci dünya müharibəsindən sonra Almaniyanın bütün fiziki kapitalının dağılmasına baxmayaraq,

müharidən sonra ilk 15-20 il ərzində yüksək iqtisadi artıma nail olunmasının səbəbi kimi güclü sosial kapital göstərilir.

Sosial kapital və iqtisadi artım arasında əlaqə çoxlu sayda empirik tədqiqatlar vasitəsilə araşdırılmışdır. Məsələn, Putnam (Putnam, 1995) təsdiq edir ki, Amerikada sosial kapitalın əsas təsirləri işsizliyin azalması, cinayət işlərinin sayının aşağı düşməsi, hökumətin effektivliyi kimi məsələlərdə özünü göstərir. Putnam sosial kapital və iqtisadi artım arasında əlaqəni müsbət qiymətləndirir.

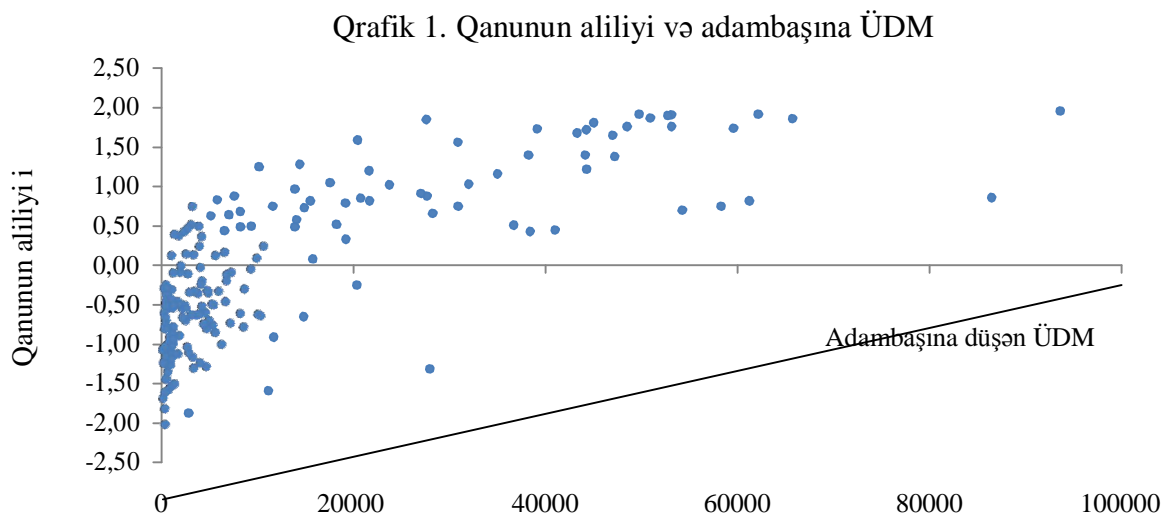
Whiteley (2000) bu əlaqəyə neoklassik artım modeli çərçivəsində baxmışdır. 34 ölkə üçün qurulmuş modelin nəticəsinə görə sosial kapital iqtisadi artıma müsbət təsir edir və müəyyən edilmişdir ki, qeyri-formal institutların əhatə dairəsinin geniş olduğu cəmiyyətlərdə texnoloji dəyişikliklərin yayılması üçün sağlam mühit olur.

Knack və Keefer (Keefer, 1997) iqtisadi artım ilə inam, vətəndaş birliyi arasındakı münasibətləri araşdırmışdır. Tədqiqatçılar əsaslandırmışlar ki, inam və vətəndaş əməkdaşlığının yüksək olduğu cəmiyyətlərdə gəlir bərabərliyi, qanunların aliliyi təmin olunur.

2. İnstitutların ölçülməsi və empirik müşahidələr

Makroiqtisadi dəyişənlərdən fərqli olaraq, institutların inkişaf səviyyəsinin ölçülməsi üzrə universal metodologiya mövcud deyildir. Lakin, Dünya Bankının apardığı araşdırmalarda institusional inkişafın 5 göstərici üzrə qiymətləndirilməsinə rast gəlinir: 1) *korruptsiyaya nəzarət*; 2) *qanunun aliliyi*; 3) *dövlətin effektivliyi*; 4) *tənzimləmənin keyfiyyəti* və 5) *hesabatlılıq*. Bu göstəricilər [-2.5, 2.5] intervalında dəyişir.

Bu interval institusional keyfiyyət baxımından aşağı gəlirli və yüksək gəlirli ölkələr arasında böyük fərqin mövcud olmasını göstərir. Belə ki, qanunun aliliyi göstəricisi ən aşağı göstəriciyə malik olan Əfqanıstanda (-2.01) adambaşına ÜDM-in həcmi analoji göstərici üzrə ən yüksək paya malik olan Norveçdən (1.96) dəfələrlə aşağıdır. Dünya üzrə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, qanunun aliliyi indeksinin 1 vahid artımı iqtisadi artımı 0.8% bəndi artırır (Qrafik 1).

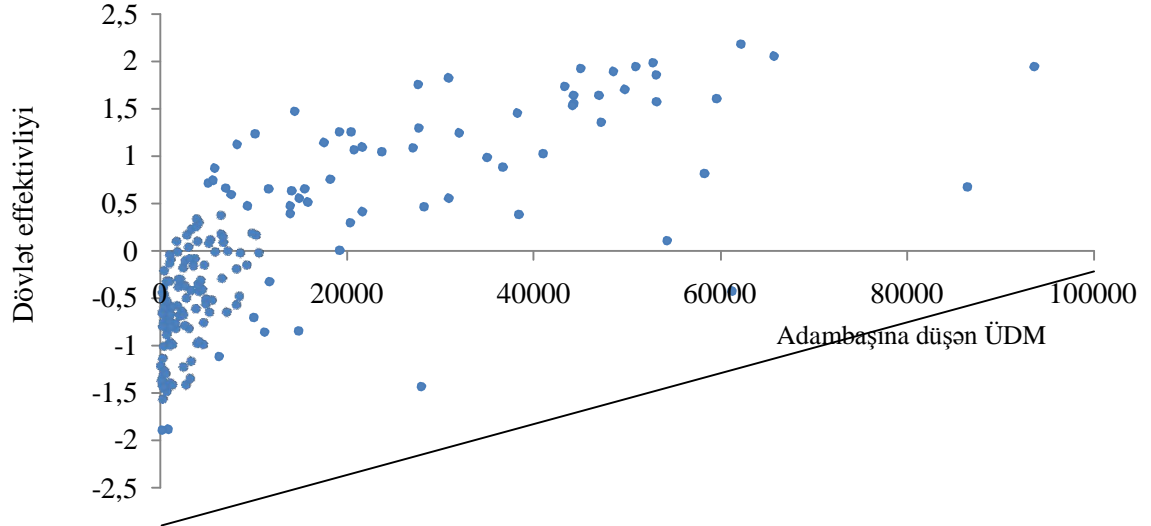

Mənbə: Dünya Bankı

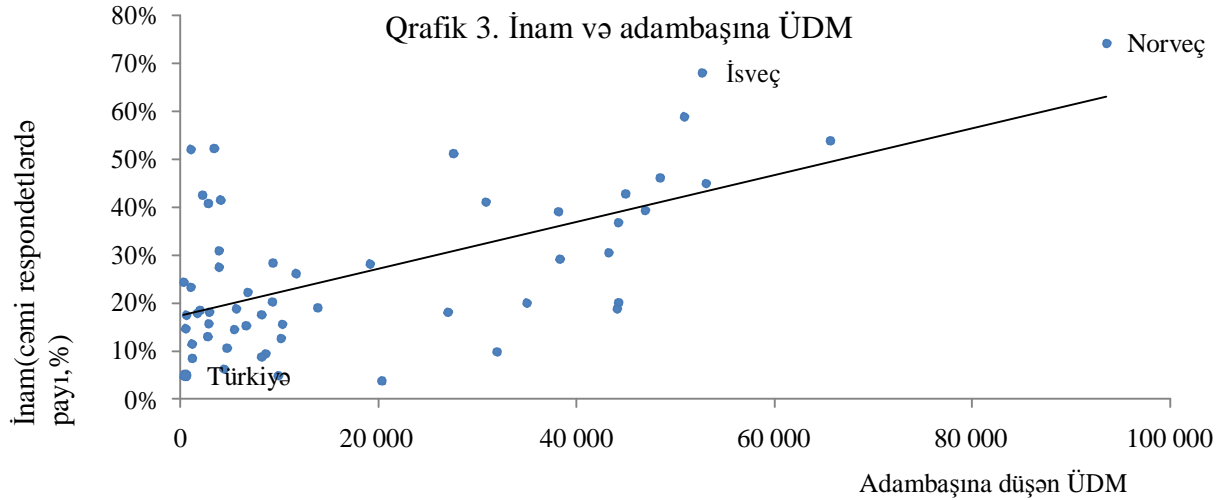
Eyni zamanda bürokratiyanın keyfiyyəti göstəricisinin 1 vahid yaxşılaşması iqtisadi artıma 0.6% bəndi, mülkiyyət hüquqlarının qorunması indeksinin¹ 1 vahid artımı isə iqtisadi artıma 1.1% bəndi artırıcı təsir edir (Qrafik 2).

Qrafik 2. Dövlət effektivliyi və adambaşına ÜDM

Mənbə: Dünya Bankı

Sosial kapitalı ölçmək üçün istifadə edilən göstəricilərdən biri ölkələr üzrə inam səviyyəsidir. Bu göstərici ölkələr üzrə insanlara verilən “Siz insanlara etibar edirsinizmi” sualına müsbət cavab verən respondentlərin ümumidə payı kimi hesablanır. Aparılan tədqiqatlara görə inam göstəricisi ilə adambaşına ÜDM arasında pozitiv əlaqə mövcud olsa da, bu əlaqə kifayət qədər dağınıqdır (Qrafik 3).

Mənbə: World Values Survey və Dünya Bankı

¹ ən yaxşı 10 olmaqla [0-10] intervalında qiymtləndirilir.

3. Nəticə

Beləliklə, aparılan təhlillər onu göstərir ki, institutlar və iqtisadi artımın arasında sıx əlaqə vardır və bu əlaqə elmi ədəbiyyatda həm nəzəri, həm də empirik cəhətdən sübuta yetirilmişdir. Institutlar iqtisadi mühitin keyfiyyətini formalaşdırır, iqtisadi inkişafın “inklüzivlik” səviyyəsinə və iqtisadi artımın dayanıqlığına təsir edir.

Dünya ölkələri arasında gəlir səviyyələrinin fərqləri baxımından məsələyə yanaşsaq, aşağı gəlirli ölkələr üçün əsas prioritetin məhz institutların keyfiyyətinin artırılması olması şübhə doğurmur. Formal institutlar ilə yanaşı qeyri-formal institutlar da iqtisadi artıma və inkişafa təsir edən strateji amildir. Sosial kapitalın iqtisadi inkişafda pozitiv təsirinin artmasında təhsilin əvəzsiz rolu vardır.

Ədəbiyyat

1. Arrow. (1974). *The Limits of Organization*. New York: W.W. Norton.
2. Bowles. (1998). Endogenous Preferences: The Cultural Consequences of Markets and Other Economic Institutions. *The Journal of Economic Literature* , 75-111.
3. Durlauf, (2005). *Handbook of Economic Growth*. Elsevier.
4. North, (1973). *The Rise of the Western World: A New Economic History*. Cambridge UK: Cambridge University Press.
5. Romer, (1990). Endogenous technical change. *Journal of political economy* , 1002-1037.
6. Putnam, (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
7. Coleman, (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. *The American Journal of Sociology*, pp.S95-S120.
8. Fukuyama, 1995, *Trust: the Social Virtues and the Creation of Prosperity*./New York: Free Press
9. Rodrik, (2002). The primacy of institutions. *NBER Working Paper* .
10. Tabellini, (2008). Institutions and culture. *Journal of European Economic Association* , No. 6 (2–3). P. 255–294.
11. Putnam, (1995). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy*, 6(1): 65-78
12. Whiteley, (2000). Economic Growth and Social Capital. *Political Studies*.48:443-466
13. Keefer, (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? A Cross Country Investigation. *The Quarterly Journal of Economics*, Vol.112, No.4, pp.1251-1288.
14. Woolcock, (2000). Social capital: Implications for development theory, research and policy. *World Bank Research Observer* , No. 15. P. 225–250.